

Ісакова О.І., к.філос.н., доцент,
Шлеїна Л.І., Phd, пед.н., доцент, Зімонова О.В., ст. викл.
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються соціально-філософські проблеми розвитку вищої освіти в Україні. Головна ідея – створення моделі освіти, заснованої на нових поглядах на світ: відповідальності, компетентності, толерантності, освіченості, професіоналізму, формуванні нового типу раціональності, орієнтації на регульований світовий розвиток, уміння аналізувати ситуацію. Сучасні реалії вимагають такої перебудови освіти, яка б озброїла фахівців знаннями і навичками, здатністю до проектування і прогнозування.

Ключові слова: вища освіта, професіоналізм, компетентність, соціально-філософські проблеми освіти, проектування, прогнозування.

Постановка проблеми. Звернення до дослідження проблем розвитку освіти обумовлено необхідністю вдосконалення вищої освіти, щоб освіта відповідала сучасним запитам суспільства і особистості, і актуальним ціннісним орієнтаціям світової спільноти.

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації свідчить, що необхідна модернізація форм і методів освітньої діяльності і вироблення нових орієнтирів освіти з точки зору соціально-філософських проблем. Розвиток освіти мислиться як процес, спрямований на становлення культуро-, соціо- та особистісно-орієнтованої освіти, що забезпечує формування особистості, здатної і готової до відповідальної життєтворчості в складному світі, що постійно змінюється.

У зв'язку з цим виключно важливим є питання про механізм, який забезпечить перехід від соціально-філософських підстав розвитку сучасної освіти до системних концепцій і практиці модернізації освітніх систем, що відповідають потребам розвитку особистості і суспільства. Реалії нашого життя вимагають від сучасної освіти реалізації різних соціальних, культурних та освітніх програм, суттю яких є формування

діалогових способів мислення, звернення до світоглядних підстав особистості, цінностям духовного світу, що зумовлено народженням нового соціального і особистісного досвіду в світлі розширення таких освітніх функцій як соціалізація і самоактуалізація.

Головна ідея – створити модель освіти, засновану на нових поглядах на світ, на нових ціннісних орієнтаціях - відповідальності за загальнозначущі цінності, вільному ціннісному самовизначенні, толерантності, компетентності, освіченості, професіоналізмі, орієнтації на регульований світовий розвиток, уміння аналізувати соціокультурну ситуацію, формування освіти нового типу раціональності, ознайомлення в процесі освіти з новою картиною світу, і введенням в освітній процес принципу проблемної орієнтації.

Реалії соціокультурної ситуації свідчать, що сучасні фахівці недостатньо підготовлені до вирішення проблем, що постають перед суспільством і особистістю, проблем сучасної освіти, що не задовольняють потребам розвитку суспільства і індивіда. Сучасні реалії вимагають такої перебудови освіти, яка б озброїла фахівців знаннями і навичками соціальної рефлексії, здатності до проектування та прогнозування. Це проявляється в системі вимог до рівня професіоналізму, загальної культури, менталітету членів суспільства, які отримують вищу освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 80–90-ті роки минулого століття найбільша увага приділялася ефективності освіти з точки зору, потреб суспільства, пов'язаних з розвитком цивілізації і поліпшенням якості життя. (О.В. Долженко, І.П. Савицький, В.М. Розін) [1, с. 56].

Г.В. Ополе, Г.С. Абрамова, Н.Б. Крилова, Л.Є. Душацький, А.Я. Флієр та ін. піддали вищу освіту критиці за підготовку вузькопрофесійних фахівців, що не володіють гуманітарними знаннями і гуманістичними установками і розробили нові філософсько-методологічні передумови, які лягли в основу нових концепцій освіти.

Значна увага в теоретичних роботах сучасних вчених – Ф.Т. Михайлова, Н.Н. Пахомова, Ю.І. Турчанінова приділялася вивченню змін соціальної ролі, завдань та ідеалів вищої освіти, де розглядається включення в особистісні смисли людини і можливості пристосування її до змін соціальних умов.

Принципові проблеми розвитку освіти в другій половині ХХ століття викладені в працях І.А. Зимової, В.М. Шепель, Н.Я. Голубкова,

Р.Г. Апресяна, В.Т. Лісовського, І.М. Орешнікова й ін. Співвіднесеність освітньої діяльності з культурним контекстом, культурними цінностями суспільства досліджували Л.Г. Олех, Г.І. Петрова, А.П. Огурцов, Л.В. Хазова. При дослідженні гуманістичних і гуманітарних проблем сучасної вищої освіти цими вченими розроблені дефініції понять «освіта», «менталітет», «цінності», «ціннісні орієнтації», «світогляд», «особистість», «соціалізація», «самоактуалізація», а також визначення, що розкривають зміст і значення масової культури.

Ідея, згідно з якою цінністю освіти вважається розвиток людини, лежить в основі філософсько-освітніх парадигм таких філософів, як Е. Гуссерль, М. Хайдеггер та ін. [8, с. 112].

За кордоном ціннісні орієнтири і принципи формування освітніх систем досліджуються досить давно. У працях зарубіжних філософів і культурологів, присвячених аксіологічним проблемам сучасної культури (Ауреліо Печчеї, Р. Хіггінс, Ж. Семлен, А. Моль, М. Шелер, А. Маслоу, А. Швейцер, В. Франки, Е. Левінас, Тейяр де Шарден, Е. Фромм, Р. Хірано, Е. Лебак, Е.Б. Тайлор та ін.), спостерігається велика різноманітність точок зору щодо природи гуманізму, його відображення в змісті гуманітарних наук, які викладаються у вищій школі [3, с. 204].

Однак недостатня увага в літературі приділяється соціально-філософському аналізу розвитку вищої освіти, пов'язаному з новою картиною світу, з сутнісними характеристиками сучасного світового розвитку та місцем людини в світі. Актуальною стала задача створення нових парадигм освіти, орієнтованих на соціальне замовлення, побудова теорії, яка адекватно відображає нові освітні реалії і напрями модернізації освіти. Спробу вирішення цих питань і представляє ця робота.

Формулювання цілей статті:

- виявити роль комплексу методологічних підходів (філософського, культурологічного, системно-діяльнісного, аксіологічного) в дослідженні соціально-філософських підстав розвитку української освіти;
- на основі аналізу сучасної соціокультурної ситуації виявити соціально-філософські підстави модернізації сучасної вищої освіти;
- дослідити головні тенденції глобалізації світового соціокультурного простору, ступінь його впливу на українську освіту;
- визначити нові базові домінанти сучасної освітньої парадигми;
- обґрунтувати основні напрями модернізації сучасної освіти;

- дослідити шляхи вдосконалення викладання соціогуманітарних дисциплін в вищій школі;
- виявити з позиції філософії освіти функціональні особливості соціогуманітарної освіти і ступінь її впливу на загальну культуру особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішою метою освіти є формування особистої відповідальності фахівців за долю світу. Роль ідеї, що лежить в основі модернізації змісту освіти, виконує концепція регульованого світового розвитку. Найважливішою тенденцією розвитку сучасної освіти є перетворення цілей, форм і методів навчання, що відображають запити особистості і суспільства в умовах сучасної соціокультурної ситуації. Новий тип раціонального мислення - є умова входження особистості в сферу осмисленого співвіднесення з домінантами світового розвитку діяльності. До основних вимог, виконання яких забезпечить модернізацію освіти на основі ціннісно-орієнтованого принципу, відносяться:

- а) формування глобального світорозуміння;
- б) зміна ракурсу побудови освіти, акцент на освоєнні методології діяльності, формуванні рефлексивних здібностей в навчанні, заснований на міждисциплінарної природі сучасного знання;
- в) розвиток творчих здібностей, базування принципів навчання на власному досвіді учнів (особливе значення для творчого розвитку особистості набуває на даному етапі формування нової освітньої парадигми);
- г) формування та широке впровадження в освітню практику культури багатокритеріальної постановки і вирішення інноваційних завдань;
- г) використання освітніх технологій, орієнтованих на пріоритетний розвиток людської особистості, перш за все її здібностей до соціалізації і самоактуалізації.

Мета освіти пов'язана з формуванням нової картини світу, яка об'єднує історичне бачення розвитку суспільства з усвідомленням гармонії людини природи і суспільства, а також нову стратегію розвитку людства [5, с. 46].

Нові моделі освіти відрізняються від традиційних за такими параметрами:

- за програмними цілями освіти: мета традиційної освіти – підготовка кваліфікованих фахівців, мета ціннісно-орієнтованої моделі –

професійний та особистий розвиток індивідів, всебічна, етично насичена підготовка до діяльності в проблемному інформаційному суспільстві;

- за змістом освіти: розвиток пов'язано з необхідністю формування нового типу раціональності, введенням етичних компонентів на основі толерантності і виділенням етичних аспектів професійної діяльності, з акцентом на методологію діяльності, рефлексію, розвиток творчих здібностей, абстрактного мислення, посиленням діяльнісного аспекту навчання, введенням проблемно-орієнтованої освіти;

- за методами навчання: перехід від традиційної моделі, що використовує звичайні лекційно-семінарсько-практичні форми навчання (коли студенти вивчають теоретичний і практичний матеріал і звітують за освоєння певних тем), до моделей інноваційної освіти, заснованої на включенні майбутніх фахівців в контекст майбутньої професійної діяльності і яка передбачає використання активних методів навчання - імітаційних, ситуаційних, ділових ігор, практикумів з психології творчості, олімпіад, конкурсів, творчих дискусій і т. п., що розвивають навички проєктування і управління.

Необхідними формами викладання соціогуманітарних дисциплін потрібно вважати метод формування критичного стилю мислення, що включає розвиток рефлексивних здібностей, проблемно-орієнтоване навчання, спілкування, навчання діалогу як одне з перших умов спільної діяльності, і метод системно-культурного підходу, що реалізується через всі види соціогуманітарних дисциплін [6, с. 56].

Соціально-філософська концепція розвитку освіти, на нашу думку, базується на поняттях таких гуманістичних цінностей як «відповідальність за загальнозначущі цінності», «вільне ціннісне самовизначення», «компетентність», «освіченість», «гуманний спосіб життя», «толерантність», орієнтація на стійкий (регульований) світовий розвиток, усвідомлення особливостей соціокультурної ситуації і введення в механізм розвитку освіти нового типу раціональності.

У новому розумінні людини теоретиками нових напрямків духовного життя (Ж.-Ф. Ліотар, У. Еко, Ж. Деррід, Ж. Дельоз, Р. Барт, Ф. Гваттарі, Ж.Л. Нансі, Г. Дженкс) на перший план виходять свобода творчості, самосвідомість, соціалізація і самоактуалізація. Сутністю людини, в новому розумінні, стає її самостановлення, прагнення до унікальності і самодостатності.

Проблема розвитку вищої освіти має не тільки світоглядний сенс, але і практичний. У зв'язку з цим цілеспрямоване надання допомоги

студентам у виявленні та розвитку їх творчих здібностей ми бачимо в орієнтованості на пріоритетний розвиток особистості, який забезпечує комплекс заходів, що реалізуються в освіті за допомогою викладання соціогуманітарних дисциплін.

Специфіка розвитку сучасної вищої освіти на рубежі століть визначається особливостями нової соціокультурної ситуації, яка характеризується особливим ставленням до ЗМІ, інформатизації і технократизації суспільства, значимістю дозвілля, мають як позитивні, так і негативні тенденції. Оскільки в такій ситуації йде спонтанний процес розвитку освіти, для дослідження такого складного явища ми застосували філософський, культурологічний, аксіологічний і системно-діяльнісний підходи в уточненні понятійного апарату дослідження [6, с. 189].

Традиційна система освітньої діяльності в значній мірі була пов'язана з тиражуванням і розчленуванням раніше знайдених рішень і творча компонента в ній була присутня в незначній мірі, а метою освіти була не стільки підготовка творчих працівників, скільки фахівців, здатних репродукувати вже наявні знання. В сучасних умовах високі інформаційні технології в значній мірі беруть ці функції на себе. У зв'язку з цим фахівець все в більшій мірі виступає як носій творчого начала, звідси і змінюються вимоги до нього як до особистості, здатної до різних видів діяльності, до нестандартного мислення.

Одним з головних факторів, що впливають на розвиток освіти, ми вважаємо сучасну соціокультурну ситуацію, в якій виділяємо трансформацію соціальних структур і культурних зразків, перехід від одного типу світогляду до іншого.

У зв'язку з цим перед освітою постають такі завдання:

- осмислення можливостей подолання кризових ситуацій в культурі;
- розуміння особливостей масової культури;
- вивчення глобальних проблем сучасності;
- створення клімату, що сприяє особистісному зростанню всіх учасників освітнього процесу.

І якщо традиційний підхід до майбутнього визначається виключно технологічними можливостями, прагматичними цілями, технократичним змістом, то в сучасних умовах, з позиції філософського підходу, різко зростає роль етичної концепції, що вимагає з усією серйозністю

ставитися до людського потенціалу, особливо в питаннях готовності до відповідальної життєтворчості в складному мінливому світі.

Принципово новою проблемою в розвитку освіти є те, що однією з тенденцій соціокультурної ситуації є глобалізація культури. Ця потужна тенденція в суспільстві вбирає в себе вестернізацію світового простору, масову культуру, інформатизацію суспільства і інші якісні прояви, які надають поки що непередбачуваний вплив на розвиток освіти. І якщо традиційна система освіти готувала людей до життя в умовах, які вже були в наявності на момент підготовки цих людей як фахівців, то в умовах глобалізації суспільних процесів ми готуємо нове покоління до життя в умовах, про які мало що знаємо. Від освіти потрібно ведення пропагандистсько-освітньої роботи, спрямованої на формування нового типу раціональності [9, с. 98].

Оскільки жодна система освіти не знайшла ще вихід з ситуації, що склалася, не можна вважати освіту тільки інститутом спадкування соціального досвіду. На рубежі століть цінність освіти полягає в тому, що вона є найважливішим інструментом культивування необхідних людських якостей, які дозволять суспільству увійти в новий стан.

Розглядаючи філософські, соціально-етичні та ціннісні ідеї, антропологічні моделі і гіпотези, які задають формування нової філософії освіти, з метою модернізації освіти ми пропонуємо наступний принцип побудови освітнього процесу – це ціннісно-орієнтована освітня діяльність. У традиційній системі освітньої діяльності було прийнято орієнтуватися на стійку систему знань, умінь і навичок. У сучасних умовах виникає питання пошуку деякого нового кванта знання, що володіє підвищеною стійкістю по відношенню до змін, що відбуваються. Тому аналіз досвіду роботи вузів дає підстави вважати, що гуманізація і гуманітаризація освіти – реальний процес, який вимагає нового змісту перш за все в забезпеченні глобального світорозуміння, зміні ракурсу побудови освіти та інших компонентів, покликаних допомогти особистості в оволодінні новою картиною світу.

Пріоритетну роль в реалізації компонентів цієї системи відіграють глибинні переваги особистості і сучасна картина світу, в яких відображаються основи світорозуміння і нові погляди на зміни умов для самовираження і самореалізації, за допомогою яких особистість зможе адаптуватися в системі соціальних і духовних загальнолюдських цінностей [10, с. 203].

Успіхи модернізації освіти вчені безпосередньо пов'язують з підвищенням якості підготовки і, отже, з якістю майбутньої діяльності фахівців. Поняття «якість підготовки» фахівців отримає новий зміст, якщо включити в себе поняття якості гуманітарної підготовки, яке полягає в удосконаленні методології викладання соціогуманітарних дисциплін, через впровадження методології особистісно-орієнтованої освіти, що реалізується в методі системно-культурного підходу і методі формування критичного стилю мислення.

Актуальними залишаються проблеми відставання реформ освіти від змін, що відбуваються в суспільстві, неповна відповідність реальних цілей освіти потребам особистості і суспільства, проблема спонтанного розвитку освіти і необхідності забезпечення реальної зміни цілей, засобів і методів освіти. Таким чином, модернізація освіти, спираючись на соціально філософські концепції розвитку освіти, виступає в якості нової гуманістичної і гуманітарної спрямованості змістовно-смыслових змін і повинна підкріплюватися адекватною освітньою політикою, соціальним проєктуванням, підготовкою викладацького складу, прямими соціальними процесами, експериментами. Всі ці системоутворюючі елементи і повинні стати предметами подальшого дослідження [10, с. 165].

Висновки. Робота являє собою соціально-філософський аналіз проблем розвитку вищої освіти. Аналіз проблем сучасної освіти значною мірою обумовлений новою соціокультурною ситуацією, в якій нівелюється культурна ієрархія, висока культура знаходить субкультурний статус, панує масова культура. Для того щоб освіта стала джерелом нових ідей і середовищем, деформується відповідальне мислення, де особистість зможе реалізувати себе, де молоде покоління долучається до нового бачення світу, де культивуються нові погляди і ціннісні орієнтації, відповідні регульованим (керованим) світовим розвитком, необхідні ревізія і подальша модернізація цілей, змісту, форм і методів освіти.

Формування нового змісту освіти має бути пов'язане з виявленням і осмисленням проблем сучасності. На основі аналізу сучасної соціокультурної ситуації виявлені фактори, що обумовлюють переоцінку всіх компонентів освітнього процесу: інформатизація суспільства, глобалізація, розвиток і поширення масової культури, плюралізація культурних явищ, які визначають зміну освітніх цінностей і відповідно цілей, методів і змісту сучасної освіти.

Дослідження глобалізації культури дозволило виявити актуальну домінанту – нову раціональність, що дозволяє індивіду аналізувати і оцінювати сучасні проблемні ситуації, приймати обґрунтовані і відповідальні рішення, і проводити їх в життя. Нова раціональність як нова гуманістична спрямованість освітнього процесу, сприятиме проблемної орієнтації освіти, забезпеченню інтеграції навчальних дисциплін, зміни аксіологічної установки у взаємозв'язку людини з природою і суспільством.

Побудова соціально-філософської концепції ціннісно-орієнтованої освіти включає наступне: співвіднесеність освітньої діяльності з культурним контекстом, з культурними цінностями суспільства; здатність освіти забезпечити важливі соціальні функції; підготовка фахівців до розуміння і вирішення глобальних проблем сучасності, подолання розриву між людиною і цивілізацією; сприяння забезпеченню наступності і оновлення суспільства, облік в змісті освіти сутнісних характеристик сучасного світового розвитку і місця людини в сучасному світі; врахування у змісті освіти особистісних смислів людини.

З огляду на ціннісні орієнтації, менталітет, світогляд і освітні потреби сучасної молоді, що забезпечують формування продуктивного творчого мислення особистості, виділено значення формування нової картини світу, що становить «ядро» культури сучасного фахівця. Оскільки освіта стає одним з головних механізмів еволюції цивілізації, нові соціально-філософські домінанти, повинні підготувати перехід людства на шлях регульованого розвитку, здійснити який можливо лише за умови радикальної зміни масової свідомості і перш за все ціннісних орієнтацій більшості людей.

Глобалізація культури пов'язана з посиленням інформаційних, соціальних та інтелектуальних технологій, з руйнуванням традиційних економічних і соціальних інститутів. Гостро усвідомлюється наявність конфліктуючих між собою цінностей, пов'язаних, з одного боку, з розширенням культурних контактів і комунікації, а з іншого боку, з тими протиріччями, які виникають в процесі планування соціального та національного розвитку. Ці реалії активізували роботу багатьох національних і міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на зміцнення миру, взаємодопомозі, гармонізацію людських відносин, реалізацію різних соціальних, культурних та освітніх програм, суттю яких є формування полікультурності, діалогового спілкування, діалогових способів мислення. Такі умови людського буття (в цілому

різке прискорення змін і, як наслідок, невизначеність майбутнього) вимагають від сучасної освіти звернення до гуманістичної і гуманітарної традицій, до світоглядних підстав особистості, цінностям духовного світу, що зумовлені народженням нового соціального і особистісного досвіду в світлі розширення таких освітніх функцій як соціалізація та самоактуалізація.

Література

1. Анісімов А.І. Гуманізація суспільних відношень як історичний процес. Рига : Ейдос, 2023. 312 с.
2. Лурія А.Р. Етюди з історії поведінки. Київ : Праксис, 2022. 246 с.
3. Гадамер Х.-Г. Істина та метод: основи філософської герменевтики. Київ : Наука, 2021. 378 с.
4. Георгієва Т.С. Освіта як сфера культури. Київ : Праксис, 2020. 213 с.
5. Долженко О.В. Очерки з філософії освіти. Харків : Академічний проспект, 2021. 346 с.
6. Дьюї Дж. Школа та суспільство. Київ : Наука, 2019. 299 с.
7. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Наука, 2018. 267 с.
8. Хайдеггер М. Лист про гуманізм. Київ : Проспект, 2019. 234 с.
9. Шелер М. Форми знання і освіта. Харків : Університет, 2017. 230 с.
10. Worldwide Action in Education. UNESCO. Paris. : 2019. 213 с.

Isakova O., Shleina L., Zimonova O. Socio-philosophical aspect problem of higher education in Ukraine

Summary. *The article deals with the problems of higher education development. The main idea is to create a model of education based on new views of the world: responsibility, competence, tolerance, education, professionalism, the formation of a new type of rationality, orientation to regulated world development, and the ability to analyze the situation. Modern realities require a restructuring of education that would equip specialists with knowledge and skills, the ability to design and forecast.*

Keywords: *higher education, professionalism, competence, socio-philosophical education problems, design, forecasting.*